

Szaporák, mint a cigányok?

Az Iskolakultúra egyik alapító szerkesztőjeként örömmel tölt el, ha visszatekintve a tíz évfolyamra azt látom, hogy a lap több tematikus számot és számtalan önálló cikket szánt arra, hogy segítse azoknak a problémáknak a megoldását, amelyek egy speciálisan hátrányos helyzetű csoport, a cigányság iskolai pályafutását nehezítik. A tíz év alatt sokféle tanulmány jelent meg a szociológiai helyzetleírásról a pedagógiai, módszertani ötleteket adóig, és mindössze egyetlen olyan akadt, amely számomra „fülsértő” volt, Iván M. Zsuzsanna írása „Kis testsúly – evolúciós stratégia?” címmel a 2000. decemberi számban.

Szinte biztos voltam benne, hogy az ehhez értők – demográfusok, pszichológusok és a romakérdéssel foglalkozó szociológusok – nem fogják szó nélkül hagyni ezt a cikket, ezért eszembe sem jutott, hogy „kivülről”, oktatásszociológusként hangot adjak ellenérzéseimnek. Nem is hagyták szó nélkül, de ezek a szavak csak folyószövegek, konferenciák szünetében és telefonon hangzottak el. Teltek-múltak a hónapok, és bíráló cikk csak nem érkezett a laphoz. Augusztus táján úgy gondoltam, hogy ha eddig nem írt senki, akkor már nem is fog, ám egyre inkább úgy éreztem, hogy nem maradhatnak megválaszolatlanul a cikkben megfogalmazott állítások. Még akkor sem, ha a válasz gyarlóbbra sikeredik, mintha az említett demográfusok, pszichológusok és a romakérdéssel foglalkozó szociológusok írták volna.

Iván M. Zsuzsanna cikkével két alapvető bajom van, az egyik szemléleti, a másik módszertani. Hogy a módszertani hiba okozza-e szemléleti torzulást, vagy a *Bereczkei Tamástól* átvett szemlélet („aki a hazánkban élő cigányság szaporodási stratégiáját az r-K szelektív elmélet alapján értelmezi”) okozta elvakultság vezetett a módszertani hibához, ez a végeredményt tekintve mindegy. *Massimo Livi-Bacci* demográfiai alapművében leírja a szaporodás r-stratégiáját és K-stratégiáját. (1) Az r-stratégiát a magas növekedési ráta jellemzi, és biológiai velejárói olyanok, mint amikről Iván cikke – ha más szavakkal is – a cigányokkal kapcsolatban ír: kis test, rö-

vid élettartam, nagy alom, a születések közötti intervallum rövid. A K-stratégia mindenben az ellenkezője: nagy test, hosszú élettartam, egyes szülés, a születések közötti intervallum hosszú. Csakhogy Livi-Baccitól megtudhatjuk, hogy az r-stratégia kizárólag az állatvilágra jellemző. Nem véletlen, hogy illusztrációként patkányt és nyulat rajzoltak, míg a K-stratégiához elefántot és embert. A tudomány történetében persze voltak már zseniális felfedezések, amelyek úgy születtek, hogy valami megszokottat úgy használtak fel, ahogyan még senkinek nem jutott eszébe. De nem hiszem, hogy itt ezzel az esettel állnánk szemben. Sokkal inkább egy mély előítélettel, amely úgy próbál magának igazolást keresni, hogy társadalmilag determinált következményeket megpróbál biológiai eredetűnek mutatni. Iván M. Zsuzsannánál már egyenesen azt a feltételezést olvashatjuk, hogy a cigányok a génjeikben hordozzák azt a stratégiát, hogy kis testsúllyal sok gyereket szülnék. Ha sikerül bebizonyítani, hogy a cigányok „szaporodását” (2) egy r-stratégiának nevezett biológiai automatizmus determinálja, akkor már nem lesz nehéz egyéb különbségeket is biológiai okokra visszavezetni.

És most akkor nézzük a konkrétumokat! Mielőtt a cikk írója saját eredményeit részletezné, ismerteti, hogy a külföldi szakirodalom szerint milyen okai lehetnek a kis testsúllyal születésnek. Tizennégy okot vagy okcsoportot sorol föl, köztük több olyan biológiai jellegűt, ami lehet közvet-

len oka a kis testsúlynak, de mögötte feltehetően társadalmi tényezők húzódnak meg (ilyen például az anya alacsony testmagassága és testsúlya, táplálkozása, egészségi állapota stb.). A szerző azonban nem utal erre a társadalmi háttérre, így a cikket belengi az „egzakt biológia” éthosza, és ez készíti elő a cikk lényegét képező gondolati csetl: első lépésben a szerző utal arra, hogy a biológiai jellemzőknek talán van valami köze „a múltbéli életkörülményekhez”, majd második lépésként megfogalmazza azt a feltételezést, hogy ezek a múltbéli életkörülmények egy génekbe kódolt „evolúciós váltást” eredményeztek a reprodukcióban. A harmadik lépés pedig az, hogy kimutatja néhány biológiai természetű jellemző – az egy nőre jutó átlagos gyermekszám, a mortalitás, a morbiditás, a fejlődés és a szülések közti intervallum – és a kis születési testsúly között kétségkívül meglévő statisztikailag releváns összefüggéseket. Csakhogy önmagában az a tény, hogy két változó között összefüggés van, még nem mond semmit arról, hogy melyik az ok és melyik az okozat, sőt mindkettőnek lehet egy harmadik tényező az oka.

Az első módszertani (vagy inkább elméleti?) hiba ott van, hogy a társadalmi körülmények befolyását a ködös múltba száműzi, mintha azok a bizonyos „múltbéli életkörülmények” ma már nem állnának fenn. De hiszen naponta olvashatunk az iskolában éhségtől szédülő gyerekekről, riportok és szociográfiák tucatja tudósít a cigányok sanyarú életkörülményeiről, mindenki tudja, hogy a rendszerváltás hatására megindult gazdasági szerkezetváltás első és legnyomorultabb áldozatai a zömében szakképzetlen cigányok voltak, és hogy napjainkig köztük van a legtöbb munkanélküli. Az is köztudott, hogy nem kell feltétlenül szakképzetlennek lenni, a mindennapi diszkrimináció az azonos képzettségű munkát keresők közül is a cigányokat sújtja. A cigányok tehát nemcsak a „történeti múltban” éltek rosszabb körülmények között, hanem a közelmúltban is, és így élnek napjainkban is.

Az első adat, amelyet a cikk közöl, az, hogy a vizsgálati minta cigány populáció-

jában a kis testsúlyal születettek aránya 23,5 százalék, nem cigány populációjában 6,8 százalék. Vajon kiket hasonlítottak össze? Arra gondolni sem merek, hogy azokat, akiket éppen elértek a védőnők segítségével. De ehhez a vizsgálathoz egy szabályosan elvégzett véletlen mintavétel is használhatatlan, hiszen – társadalmi okok miatt – a cigány populációban biztosan több lesz a szegény, az alultáplált, a beteg, az iskolázatlan és a hátrányos szociális helyzet összes biológiai következményével sújtott egyén, mint a nem cigány populációban. Bármilyen releváns megállapítást tenni csak akkor lehetne, ha a nem cigány mintában ugyanolyan arányban volt szegény és nem szegény, iskolázatlan és iskolázott, betegeskedő és egészséges, segélyen élő és jól kereső, rossz lakásban és összkomfortos lakásban lakó, éhező és jól táplált, alacsony és magas anya, mint a cigány mintában. Sőt, még ez sem elég a korrekt mintaválasztáshoz, mert még azt is figyelembe kellene venni, milyen körülmények között éltek a vizsgálati személyek szülei és nagyszülei, mert például egészen más higiéniai szokásokra szocializálódtak az, aki több generációra visszanyúlva soha nem élt fürdőszobás lakásban, mint az, aki csak nemrégiben csúszott a szegénységi küszöb alá, és csak néhány éve cserélte lakását rosszabbra kényszerből. A félmondatban elintézett módszertani „leírás”, hogy „vizsgálatunk során törekedtünk az adatok minél tökéletesebb standardizálására”, semmit nem mond arról, hogyan is történt a mintavétel, holott egy ilyen vizsgálatnál ez alapvető fontosságú.

Miután a szerző megadja az alaphangot, közli a következő adatot: azok a cigány anyák, akiknek legalább egy gyermekük kis testsúlyal született, átlagosan több gyereknek adtak életet, míg a nem cigány anyáknál ez a jellegzetesség nem áll fenn. Ez a megállapítás lenne a döntő láncszem a bizonyításban, vagyis hogy itt egy génekbe kódolt r-stratégiáról van szó. Csakhogy a történelem és a demográfia nem ezt mutatja. Arról ugyan nem maradtak fenn feljegyzések, hogy száz-kétszáz évvel ezelőtt hány grammal születtek a csecsemők,

de arról igen, hogy mennyi. Nos, a 19. század közepén még Nyugat-Európa legtöbb országában is átlagosan 4 és 5 között volt az egy nőre jutó átlagos gyerekszám, vagyis annyi, mint a cikkben ismertetett vizsgálatban a „szaporább” cigány anyáké. Aztán a következő száz év alatt ez az érték 1 és 2 közé csökkent. De nem kell olyan messzire menni sem térben, sem időben: Magyarországon 1920-ban átlagosan 4,62 volt az egy anyára jutó élveszületett gyermekek száma, ami 1990-re 2,14-re esett.

Mi történhetett? A tanulmány-szerző logikája alapján csak arra gondolhatunk, hogy a nyugat-európaiakban két emberöltő alatt – a magyarokban ráadásul csak egy emberöltő alatt – valami genetikusan megváltozott, és ez a valami az r-stratégiáról áttért a K-stratégiára. Erre azonban eddig semmi bizonyíték nincs, arra viszont van, hogy „a növekvő jólét és a csökkenő halandóság viszonyai között egyetlen populáció sem tartotta fenn hosszú ideig a magas termékenységi szintet”. (3) Régi közhely, hogy a szegénység sok gyerekkel jár együtt, és en-

nek számatlan oka lehet, de egyik sem genetikai. Fakadhat abból, hogy ismeretlen a születésszabályozás vagy abból a megfontolásból, hogy legyen, aki a szülőt idős korában eltartja; bizonyos segély- és támogatási rendszer esetén lehet megélhetési – nem szaporodási! – stratégia stb.

Akkor hát mi magyarázhatja az 1. táblázat első sorát (amely azt mutatja, hogy azok a cigány anyák, akiknek legalább egy gyermekük kis testsúllyal született, átlago-

san több gyereknek adtak életet)? Hát például az, hogy a cigányok között is vannak olyanok, akik jó anyagi körülmények között laknak, rendes lakásuk van, egészségesek és jóltápláltak, ezért gyermekeik kisebb valószínűséggel születnek kis testsúllyal, egyben ők azok, akik már valamennyire élnek a születésszabályozás eszközeivel, bár kulturális hagyományaik a magyarországi átlagnál még magasabb gyerekszámot irnak elő számukra. Erről – mint lehetséges magyarázatról – szó sem

Veszélyes dolog a biológiával babrálni, és különösen veszélyes egy olyan népcsoporttal kapcsolatban, mint a magyarországi cigányság. A nem kellő körülményekkel, netán előítélettel végzett kutatások eredményei a tudományosság látszatát adhatják hamis és elfogadhatatlan állításoknak. Ha sokan elhiszik, hogy a mai sanyarú körülmények között élő cigányságot biológiai jellemzői predestinálják sorsára, akkor a politikusok felmentve érzik majd magukat a feladattól, hogy megoldják a cigányság társadalmi problémáit, a pedagógusok felmentve érzik magukat attól a feladattól, hogy a cigány gyerekekkel ugyanazt próbálják elsajátíttatni, mint a többiekkel, a többség pedig felmentve érzi magát attól, hogy a cigányokat is ember-számba vegye.

esik a cikkben. Persze ezt csak akkor lehetne tudni, ha a cigány anyák között el lehetne különíteni több, kellő elemszámú almintát az anyagi helyzet különböző mutatói szerint. Ehhez viszont a korábban említett elvek szerint kellett volna a mintát összeállítani.

És mi magyarázhatja az 1. táblázat második sorát, amely szerint a nem cigány anyáknál az említett összefüggés nem áll fenn? Hát például az, hogy az átlagosan jobb körülmények között élő nem cigány anyáknál a kis testsúllyal született gyermek véletlen malőr, ami semmilyen állandó össze-

függésben nem áll a kulturálisan meghatározott családstruktúrával. Erről sem esik egy szó sem, de ezt is csak akkor lehetne tudni, ha a nem cigány anyák között is hasonló és ugyanolyan elemszámú almintákat lehetne elkülöníteni.

Következő szem a láncban, hogy összességében a cigány csecsemők mortalitása kétszerese a nem cigány csecsemőkének, kis testsúly esetében pedig majdnem háromszorosa. Szinte unalmas ismételtet-

ni, és csak azért teszem, mert a cikkben szó sem esik róla: a cigányok átlagosan szegényebbek, a szegények között mindig nagyobb a csecsemőhalandóság, több a kis testsúlyú csecsemő, és a kis testsúllyal született szegény még halandóbb. Ha viszont egy átlagos körülmények között élő nem cigány családba születik ez a kis testsúlyú csecsemő, a szülők mindent megtesznek és módjukban is áll megtenni, hogy a gyerek életben maradjon és rendszeren fejlődjön. Ugyanez vonatkozik a következő hasonló adatra, a morbiditásra is.

A cikk legelképezetőbb tétele a 'Fejlődés' alcímet viseli, és lakonikusan közli, hogy „a kis testsúlyú cigány csecsemők gyorsabban fejlődnek normál testsúlyú társaiknál”. Ennyi! Semmi több, se magyarázat, se hipotézis. Ez a szüksézszerűség azt sugallja, hogy itt nincs mit magyarázni, hiszen ez a tömény „biologikum”. Ez valóban az, de mi köze a cigányokhoz? Hiszen ez egy olyan általánosabb törvényszerűség élővilágbeli megnyilvánulása, amit például *Jánosy Ferenc* még a gazdasági helyreállítás periódusaiban is kimutatót: ha valami valamilyen ok folytán elmaradt a benne rejlő lehetőségektől, akkor előbb-utóbb utoléri magát. Miért nem közli a szerző ugyanezt az adatot a nem cigány gyerekekről? Mert kiderülne, hogy rájuk is igaz a megállapítás? Vagy nincs ilyen adata, mert rossz volt a vizsgálat mintája? Mindkét esetben az elfogultság gyanúja vetül a vizsgálatra.

Leszögezhetjük, hogy mind a gyermekszám, mind a kis testsúly, mind a csecsemőhalandóság, mind a betegségekre való hajlam, mind a szülések között eltelt idő sokrétű összefüggéseken keresztül kulturális és szociális tényezőkre vezethetők vissza, és semmi nem bizonyítja, hogy közik lenne a génekhez. Van azonban egyetlen dolog, ami tiszta „biologikum”, és semmi köze társadalmi hatásokhoz: a re-

produktív életszakasz hossza. (4) Nos, érdekes módon ebben nincs szignifikáns különbség a cigány és a nem cigány anyák között, és nincs különbség a kis súlyú és normál súlyú gyermekeket szülő anyák között sem. A szerző érdeme, hogy nem titkolta el ezt az adatot, hibája viszont, hogy nem vonta le belőle a megfelelő következtetést.

Veszélyes dolog a biológiával babrálni, és különösen veszélyes egy olyan népcsoporttal kapcsolatban, mint a magyarországi cigányság. A nem kellő körültekintéssel, netán előítélettel végzett kutatások eredményei a tudományosság látszatát adhatják hamis és elfogadhatatlan állításoknak. Ha sokan elhiszik, hogy a mai sanyarú körülmények között élő cigányságot biológiai jellemzői predesztinálják sorsára, akkor a politikusok felmentve érzik majd magukat a feladattól, hogy megoldják a cigányság társadalmi problémáit, a pedagógusok felmentve érzik magukat attól a feladattól, hogy a cigány gyerekekkel ugyanazt próbálják elsajátíttatni, mint a többiekkel, a többség pedig felmentve érzi magát attól, hogy a cigányokat is emberszámba vegye.

Jegyzet

(1) LIVI-BACCI, Massimo: *A világ népességének rövid története*. Osiris Kiadó, Bp, 1999.

(2) A szóhasználat is árulkodó: szaporodás – miközben a demográfiai szakirodalom az r- és K-stratégiákkal kapcsolatban a reprodukció szót szokta használni

(3) LIVI-BACCI, Massimo, id. mű, 155. old.

(4) Elvileg persze elképzelhető a reprodukív életszakasz megnyújtása orvosi eszközökkel, és akkor előáll ugyanaz az összefüggés, mint a mortalitás vagy a morbiditás esetében: a jobb módúaknak hosszabb lesz az életszakasz. Ez az elvi lehetőség azonban nem életszerű, mert épp annak a rétegnek adná meg a hosszabbítás lehetőségét, amely már amúgy is a legcértelejesebben és a legtudatosabban alkalmazza a születésszabályozást. Statisztikailag kimutatható hatása tehát biztosan nem lenne.

Andor Mihály